

Govor visokog predstavnika na Simpoziju o umjetnosti i pomirenju, Kraljevski koledž London

Vrijedi izgovorena riječ.

Umjetnost i moć promjene

Engleski pjesnik Shelley opisao je pjesnike kao "neizabrane zakonodavce svijeta".

Kada u određenom društvu, politička elita prestane da poštuje temeljne standarde demokracije i pristojnosti, ili čak počne da gazi ove vrijednosti, kreativna zajednica često preuzima odgovornost za artikuliranje univerzalnih vrijednosti ljudske pristojnosti, pravde, solidarnosti i ljubavi.

Pisci, umjetnici, muzičari i filmski umjetnici sa Zapadnog Balkana proizveli su neka od najdinamičnijih, najizazovnijih i univerzalno najrelevantnijih djela Evrope u posljednjih 100 godina. Ovo nije puka hiperbola; dokazi za ovu tvrdnju nalaze se u Nobelovim nagradama, Oskarima, i naširoko priznatom doprinosu vizualnoj umjetnosti i muzici.

Korisno bi bilo zapitati se da li je u pitanju paradoks da su društva koja su doživjela društvena, ekonomska, politička i vojna previranja istovremeno iznjedrila umjetnike međunarodnog ranga – ili možda nagon za dubokim i trajnim umjetničkim stvaranjem dolazi izravno iz samih ovih previranja.

Zaista bi se moglo reći da zanimljiva vremena daju velika umjetnička djela.

* * *

Novinski kolumnista Dario Džamonja, za vrijeme sukoba u bivšoj Jugoslaviji od 1992. do 1995., napisao je članak u kojem opisuje jutro kada se probudio na svoj rođendan. Bilo je rano proljeće i nije bilo grijanja. Za doručak je jeo suh buđav hljeb, a obuzeta ratnim brigama, njegova porodica je zaboravila na njegov rođendan.

Dok se vozio prema redakciji, preko vjetrobrana mu je prozujao snajperski metak, promašivši ga za svega nekoliko centimetara. Pojurio je prema zaklonu obližnjih zgrada i dok je jurio, mislio je: Eh, eto, barem neko misli na mene na moj rođendan!

Na cijelom području bivše zone sukoba postoje ljudi koji će se poistovijetiti sa ovom netipičnom reakcijom na turbulencije stvarnosti rata.

Ponekad, sve što možemo učiniti je tražiti svjetliju stranu.

Ali mislim da je ono što je opisano u ovoj vinjeti značajnije od toga.

Ne samo da humor teška iskustva čini podnošljivijim, humor ima sposobnost da sabotira upravo one sile koje to iskustvo čine teškim.

Ukoliko je cilj puščane paljbe da unese strah u civilno stanovništvo, onda Džamonjina vrcasta reakcija jasno potkopava taj cilj.

Umjesto straha, imamo jedan oblik ismijavanja.

A ismijavanje je moćna funkcija umjetnosti, posebno kada se koristi u političkom kontekstu.

Zajednička karakteristika osoba koje su bile na vlasti u istočnom bloku u razdoblju između 1940-ih i 1980-ih je njihov monumentalni nedostatak humora.

A zajednička karakteristika njihovih oponenta bila je inventivna i efikasna upotreba ismijavanja.

Povlašteni i moćni ne vole protivljenje – a još manje vole da im se smiju.

Apsurdističke drame Vaclava Havela predstavljale su izazov za intelektualni kapacitet Husakovog režima upravo zbog njihovog apsurdizma. Određeni tip likova biva zbunjen i začuđen apsurdnim – to su likovi koji obično ne shvaćaju šale koje su svima ostalima presmiješne.

Upotreba humora – od strane svih slojeva društva, od taksista i trgovaca do dramskih pisaca i pjesnika – podrivala je autoritet starih režima, a 1989. smo vidjeli koliko je meka moć zapravo efikasna u savladavanju čak i akumulirane sposobnosti totalitarnih država da vrše opresiju.

* * *

Koji je onda bio politički utjecaj umjetnika, muzičara, pisaca, režisera i pjesnika na području Zapadnog Balkana od rata nadalje – da li su oni bili sila dobra, negativna sila ili uopće nisu bili sila?

Što se ovog zadnjeg tiče, mislim da je odgovor nesporan. Kreativna zajednica jeste sila: dapače, uticaj i postignuća ove zajednice značajno se razlikuju od ugleda političara i vladinih dužnosnika. U mnogim dijelovima Zapadnog Balkana, pop pjevači i TV glumci uživaju veće povjerenje od ministara.

Ovo je slučaj zbog činjenice da se izvođači povezuju sa svojom publikom na dubljoj razini nego većina političara. Izvođači pripovijedaju priče koje izazivaju duboke emocije. Političari možda tome teže, ali to rijetko ostvaruju.

Tu su i različite vještine, naravno. Jedna od svrha umjetnosti jeste da istražuje smisao života; svrha politike je da praktični aspekti života neometano funkcioniraju.

Politika ne bi trebala da ometa umjetnost – ali umjetnost definitivno treba da ometa politiku. Pjesnici možda nisu izabrani, ali ih se često poziva da govore u ime vrijednosti koje su potisnute ili potpuno napuštene u dnevnoj politici.

Kada vlast počne da govori besmislice, tada je vrijeme da umjetnici počnu da govore razumno.

E, to definitivno ne bi bilo neprikladno u drami Vaclava Havela.

* * *

Kreativci ovu ulogu ostvaruju na neobične i neočekivane načine.

Nije slučajnost da je jedno od najperceptivnijih djela u mnoštvu briljantnih kinematografskih ostvarenja koja su nastala u sjeni sukoba u bivšoj Jugoslaviji – film *Gori vatra* Pjera Žalice – komedija.

Niti je slučajnost da je ključni element u muzici koja je tako primjereno napravljena za taj film pjesma *Iznad Tešnja zora sviće*, koju je napisao Saša Lošić iz Plavog orkestra.

Pop muzika i komedija tu se spajaju kako bi potvrdile uzaludnost nasilja i transcendentnost ljudskog duha – pjesnici koji djeluju kao neizabrani zakonodavci.

Značaj komičnog elementa nije ograničen samo na njegov satirični učinak. Samom činjenicom da izražavaju humor, djela poput filma *Gori Vatra* sprječavaju da nasilje dominira javnim prostorom. Kada se javna debata svede samo na "sve o ratu", to znači da su počinioci nasilja uspjeli da nametnu svoj dnevni red. Umjetnost nudi alternativu tome – i dok god postoji prostor u kojem se mogu izraziti alternativni pogledi na svijet, moguće je ublažiti učinak i utjecaj nasilja.

Brojni su izuzetni filmovi čija je namjera bila da progovore o sukobu i njegovom nasljeđu: *Ničija zemlja* od Danisa Tanovića, naravno, *Grbavica* Jasmile Žbanić, *Krugovi* Srđana Golubovića, *Go West* Ahmeda Imamovića, i *Remake* Dine Mustafića, samo su neki od njih.

Lično smatram da je značajno da je nakon nepokolebljivog realizma *Grbavice*, Jasmila Žbanić snimila *Otok ljubavi*, hirovitu meditaciju o zamršenom platnu ljudskog iskustva u kojem nije razblažila nijednu osobitost balkanske kulture, nego slavi univerzalnost ljudskih slabosti. Slično tome, u filmu *Go West* Ahmed Imamović prikazuje užas sukoba sa tačke gledišta para koji, zbog prirode svoje veze, već jasno vidi ograničenja i netrpeljivost svog okruženja. Ovi filmovi prikazuju stvarnost u svojoj složenosti, i implicitno odbacuju monokromnu leću zadrtnosti i šovinizma, baveći se umjesto toga ljudskom otpornošću i različitošću.

Uvidi balkanskih filmaša i zvjezdani opus koji su kreirali tokom posljednje dvije decenije neosporno svjedoče o činjenici da zemlje regiona ne mogu biti i ne bi trebale biti definirane sukobima iz 1990-ih.

I doista, uspjeh Sarajevo film festivala i drugih umjetničkih festivala u regionu pokazao je sposobnost umjetnosti da nadiđe političke podjele i pri tome unaprijedi pomirenje.

A ta oslobađajuća funkcija umjetnosti nije, naravno, ograničena samo na film.

Prvi poslijeratni koncert pjevača Đorđa Balaševića u Sarajevu s pravom se pamti kao trenutak u kojem je mnogima postalo jasno da se pocijepana kulturna tapiserija regiona može popraviti. Međunarodni izvođači koji su tu nastupali tokom ili odmah po završetku rata, poput Joan Baez, Brucea Dickinsona iz Iron Maiden i, naravno, irske grupe U2, su također, svako na svoj jedinstveni način, svjedočili iscjeljujućoj moći umjetnosti.

Neću se pretvarati da sam ljubitelj heavy metala – ali sam kao i mnogi iz zapadnog svijeta bio pogođen time koliko su prikladne i pravovremene bile riječi i melodija pjesme *Winds of Change*, njemačkog benda The Scorpions, koja je služila kao svojevrsna muzička podloga padu Berlinskog zida.

U ovim i sličnim slučajevima, popularni muzičari su prepoznali raspoloženje i istovremeno izrazili osjećanja koja su služila kao protuotrov beznađu.

Moja supruga Bernarda, koja je operna pjevačica, i ja bolje se osjećamo uz klasičnu nego pop ili rock muziku. I u opusu klasične muzike svakako možemo pronaći pronicljive i trajne komentare na politiku i društvo – od Beethovenove *Eroice*, napisane u vremenu kada su ideje Francuske revolucije obećavale zaživjeti u velikom dijelu Evrope, do djela *Kvartet za kraj vremena* Oliviera Messiaena, koje je prvi put izvedeno u hladnom logoru gdje je njegov skladatelj bio ratni zarobljenik, do poljskog pijanista Padarewskog koji je postao snažan zagovornik nezavisnosti svoje zemlje nakon Prvog svjetskog rata.

Metamorphosen Richarda Strausa je elegija za svijetom uništenim nacionalsocijalizmom, dok njegove *Četiri posljednje pjesme* mnogi smatraju njegovom apologijom zbog toga što nije u potpunosti prepoznao zlo u srcu nacističke ideologije. Mislim da ovaj posljednji primjer naglašava jedan bitan element – jer, iako pozdravljamo sposobnost kreativnih umjetnika da afirmiraju najvrijednije i temeljne ljudske vrijednosti, ne možemo zanemarivati suprotnu sposobnost da se priključe šovinističkim trendovima. Umjetnici mogu stvarati djela koja slave ozlojeđenost, a ne ljubav, isključivanje, a ne solidarnost; mogu s entuzijazmom govoriti o navodnom uzbuđenju koje donosi sukob, ne govoreći mnogo o ogromnim ljudskim gubicima.

Diljem Jugoslavije smo vidjeli kako lako su se neki muzičari i pisci, i drugi kreativni umjetnici, priklonili šovinističkom stilu – i u izražavanju ratnog nacionalizma otkrili nišu popularnosti.

Ali je jednako bitno istaći da umjetnost koja je stavljena u službu zloglasne politike predstavlja relativno mali segment glavnih tokova. Književnik i nobelovac Saul Bellow, jednom je prilikom istakao da se umjetnost ne može graditi na temeljima mržnje. Umjetnost je po svojoj prirodi konstruktivna, dok je mržnja temeljno destruktivna.

Kada se, u dalekoj budućnosti, bude radila procjena savremene umjetnosti na Zapadnom Balkanu, vjerujem da će se cijeniti rad onih koji su istraživali ljudsku cijenu sukoba i onih koji su afirmirali vrijednosti solidarnosti i ljubavi – često u bezizglednim i opasnim okolnostima. Također vjerujem da postoji podudarnost između šovinizma sa jedne i umjetničke osrednjosti sa druge strane.

U slučaju da vam se čini da previše naglašavam moć umjetnosti da pomogne društvima da se oporave od sukoba, dozvolite mi da zaključim jednim primjerom koji se neće nužno naći na vrhu liste kulturnih dostignuća jednog kritičara ili politologa.

Svakoga dana na cijelom Zapadnom Balkanu, milioni gledatelja prate takmičenja talenata, koja čine tako nesrazmjerno velik dio televizijskog programa u regiji.

Ove emisije zaobilaze lingvističke i kulturološke prepreke identiteta i jezika. TV kanali su sa entuzijazmom prigrlili jedan tako inkluzivan format iz jednostavnog i razumnog razloga što visoka gledanost znači visoke priloge od oglašavanja.

Ukoliko pogledate neki talent šou, vidjećete da i članovi žirija i izvođači obuhvataju širok raspon prezimena i naglasaka i mjesta porijekla. Čini se da je slava jača od etničkog identiteta. Članovi žirija u ovim emisijama obično

stupaju u dijalog koji, uz humor i istančanost, obuhvata i odražava životno iskustvo njihove široke publike. Dovrtljivi dijalozi pršte veličanstvenom anarhijom međusobno povezanih kultura. Gledatelji na ovo reaguju sa entuzijazmom.

Meni ovo djeluje kao vrlo pozitivan primjer moći koju umjetnost – u ovom slučaju popularna umjetnost, neki bi čak rekli i umjetnost za “niže tržište” – bez sumnje ima kada je u pitanju doprinos poslijeratnom oporavku.

* * *

Ali, da li je to dovoljno? To je drugo pitanje. Nažalost, odgovor možda nije tako pozitivan.

Bosna i Hercegovina je zemlja koja je blagoslovljena obiljem prirodnih resursa i gotovo optimalnom gustoćom stanovništva koje broji četiri miliona. Smještena je tik uz najbogatije svjetsko tržište, kojem joj je dat povlašten pristup, i uživala je sveobuhvatan razvoj infrastrukture finansiran međunarodnom pomoći.

I, kao što sam upravo naveo, ona ima kulturno naslijeđe – u književnosti, umjetnosti, muzici, dramskoj umjetnosti – koje ne samo da je svjetskog ranga, već koje jasno počiva na inkluzivnom i progresivnom shvatanju društva.

Zašto onda Bosna i Hercegovina ne pravi politički i ekonomski napredak zadovoljavajućom brzinom?

Kratki odgovor je da politički sistem pogoduje interesima na kojima je prvobitno i nastao. Njime se ne upravlja za dobrobit naroda Bosne i Hercegovine.

Ja sam često u prošlosti govorio da su jedini koji ovo mogu promijeniti sami ljudi – građani Bosne i Hercegovine.

Ipak, takva promjena zahtijeva značajan iskaz volje naroda. Sistem je usmjeren ka samoočuvanju. Osmišljen je da sprječava nemire, a najveći nemir od svih bilo bi uklanjanje s vlasti stranaka koje su na vlasti gotovo cijeli jedan naraštaj.

Ali Dario Džamonja, koji je po mnogo čemu bio izuzetan čovjek, nije bio izuzetak u svom nekonvencionalnom pogledu na svijet, u svojoj sposobnosti da vidi mogućnosti u najbezizglednijim okolnostima – to je bosanski način. To je nešto što se slavi u većini djela kreativne umjetnosti koja ja nastala u i oko Bosne i Hercegovine u posljednjih 25 godina. To je razlog zašto vjerujem da svijet bh. politike može i treba učiti od umjetnosti.

Postoje bh. političari koji shvataju složenu realnost društva kojim upravljaju; shvataju da će, ukoliko žele izbjeći da postanu predmet sprdnje i objekti javne poruge, morati da utvrde novi kurs. Neće biti moguće vječno suzbijati opravdani gnjev naroda.

U utrci smo sa vremenom. Ukoliko politički lideri žele da pobijede u ovoj utrci, morat će početi da ispunjavaju svoje obaveze kao izabrani zakonodavci svijeta. Nisam još potpuno izgubio nadu da će to zaista i učiniti.

Hvala.